

Z předchozí analýzy faktů — jejíž správnost by jistě mohly potvrdit nesčetné další skutečnosti — znovu vyplývá, že myšlení člověka primitivního má povytce mystickou povahu. Tento jeho stěžejní rys je výrazně patrný ve veškerém myšlení, cítění i jednání domorodců. Sotva překoná stadium vjemů, které jsou u člověka primitivního podobné jako u nás, následuje prudký obrat a jeho myšlení se začne ubírat cestami jinými nežli myšlení naše. Brzy mu zcela přestáváme rozumět. Když se snažíme uhodnout, proč něco dělá, nebo naopak nedělá, jakými zájmy se v konkrétní situaci řídí, z jakých důvodů zachovává určitý zvyk, s největší pravděpodobností se zmýlíme. Nepochybně najdeme více či méně přijatelné vysvětlení, to však bude v devíti případech z deseti chybné.

Jako příklad lze uvést třeba africké ordálie. Chápat je jako prostředek k odhalení viníka, vidět v nich jakési soudní řízení, protože se podobají středověkým božím soudům nebo dokonce ordáliím starořeckým, které těm africkým nejsou tak vzdálené, znamená odsoudit se k neporozumění a stejně jako misionáři v západní či jižní Africe, kteří tak činí už po celá staletí, upadat do vytržení nad nevyzpytatelným, nesmyslným myšlením ubohých černochoů. Jestliže však začneme chápat způsob, jímž domorodci myslí a cítí, a dobereme se kolektivních představ a pocitů, z nichž jejich jednání vychází, pak na jejich chování neshledáme nic nesmyslného. Zjistíme naopak, že je jejich zákonitým důsledkem. Z hlediska domorodců je ordálie jakýmsi činidlem, jež jako jediné dokáže odhalit škodlivou sílu, která se podle všeho vtělila v jednoho či více členů dané společenské skupiny. Pouze taková zkouška má potřebnou nadpřirozenou schopnost zmíněnou sílu zničit nebo alespoň zneškodnit. Domorodci se jí tedy rozhodně nesmějí vzdát, nechtějí-li se stát svědky dalších neštěstí a úmrtí, a výtky bělochů se jim zdají právě tak bezpředmětné, jako jejich vlastní jednání připadá nerozumné bělochům, pokud ovšem nepochopili pohnutky domorodců.

Méně tragické, avšak právě tak příznačné je nedorozumění, k němuž dochází v souvislosti s lékařskou péčí poskytovanou domorodcům Evropany a jež jsme na stránkách této knihy podrobili analýze. K jeho odstranění je třeba nejprve pochopit, jak člověk primitivní

vnímá nemoc a uzdravení, léky a životosprávu předepsané „bílymi doktory“, důsledky, jimž se vystavuje, když se jejich léčbě podrobí, atd. Je třeba dobrat se u samého kořene jejich představ, tak odlišných od našich, onoho zcela mystického pojetí participace a kauzality, o niž se myšlení člověka primitivního opírá.

I

Kdyby byli první běloši, kteří žili v blízkosti domorodců, pečlivě zaznamenávali podobná nedorozumění, k nimž muselo docházet často, našli bychom v nich cenné údaje pro studii, o kterou jsme se zde pokusili. Činili to však jen velmi zřídka a podobné příležitosti jsou nenávratně ztraceny. Evropané, kteří jako první navázali trvalé styky s primitivními společenstvími, měli jiné starosti nežli pozorovat, jak domorodci myslí a cítí, a získané poznatky přesně zapisovat. Ostatně i kdyby si takový dlouhodobý, choulostivý a složitý úkol stanovili, většina z nich by jej nedovedla ke zdárnému konci. Při podobném výzkumu je k úspěchu nezbytná dokonalá znalost jazyka domorodců. Nestačí zvládnout jej natolik, abychom se s nimi bez obtíží dorozuměli v běžném styku, sdělovali jim svá přání či rozkazy nebo od nich získávali informace užitečné z hlediska každodenního života. Je třeba ještě něco zcela jiného. Domorodé jazyky se často vyznačují překvapivě složitou gramatikou a bohatým slovníkem a typologicky se značně liší od jazyků indoevropských či semitských, na něž jsme zvyklí. Abychom zachytili jednotlivé nuance představ domorodců, jež nás někdy přímo vyvádějí z míry, a pochopili, jak na sebe navzájem navazují v mýtech, vyprávěních či rituálech, nutně bychom museli nejprve zvládnout samého ducha i zdánlivě podružné jevy daného jazyka. V kolika případech byla tato podmínka splněna, byť neúplně?

„Při našich stycích s domorodci,“ uvádí jistý britský správní úředník v souvislosti s Papuánci na Nové Guineji, kteří ještě nikdy předtím nespatriili Evropany, „nejobtížnější ze všeho je vysvětlit jim přesný smysl toho, co jim říkáme, a pochopit přesný smysl toho, co říkají oni.“¹⁾ Obě mentality, jež se tu setkávají, jsou si navzájem tak cizí, jejich zvyky tak rozdílné, jejich vyjadřovací prostředky tak odlišné! Evropan zobecňuje téměř bezděčně a jednoduché logické operace jsou pro něho tak snadné, že na jejich provádění nemusí vynakládat úsi-

lí. Myšlení i jazyk člověka primitivního se vyznačují povahou téměř výlučně konkrétní. „Zdá se nám, že způsob, jímž uvažují Eskymáci,“ říká jistý bystrý pozorovatel, „je velmi povrchní, protože nejsou ani trochu zvyklí sledovat to, co nazýváme pevně danou posloupností úvah, soustředit se na jediný předmět. Jinak řečeno, jejich myšlení nedosahuje úrovně abstrakcí a zákonů logiky, nýbrž se přidrží pozorovaných výjevů a situací, jež po sobě následují podle zákonitostí, které nám unikají.“²⁾ Naše myšlení je zkrátka převážně pojmové, což sotva platí o myšlení domorodců. Pro Evropana, i když se o to snaží, ba i když ovládá jazyk domorodců, je tedy nesmírně obtížné, ne-li nemožné uvažovat jako oni, přestože napohled jako oni mluví.

Když Evropané pozorovali instituce, zvyklosti i (náboženské) představy, s nimiž se setkávali, přirozeně při tom vycházeli z pojmů, které podle jejich názoru odpovídaly skutečnosti, kterou měli popsat. Avšak právě proto, že tyto pojmy jsou obestřeny onou „atmosférou logiky“, příznačnou pro myšlení evropské, použité výrazy zkreslovaly to, co měly vyjádřit. Interpretace se zde rovnala zradě. Příkladů je bezpočet. K označení neviditelného jsoucna či spíše jsoucen, jež spolu s tělem osobu konkrétního domorodce tvoří, téměř všichni pozorovatelé použili slova „duše“. Víme, k jakým zmatkům a omylům vedlo takové užívání pojmu, jež člověk primitivní nezná. Ze samozřejmého předpokladu, že domorodci mají pojem „duše“ či „duch“, podobný našemu, vychází celá jedna teorie, jež byla kdysi velmi oblíbená a ještě dnes má četné stoupence. Podobně je tomu s výrazy „rodina“, „manželství“, „majetek“ atd. Evropané jich zjevně používali při popisování institucí, které se zřejmě nápadně podobaly našim. Přesto však i v tomto případě pozornější zkoumání ukáže, že kolektivní představy člověka primitivního nelze vtěsnat do rámce našich pojmů, aniž je tak zkreslíme.

Uvedme jediný prostý příklad, který nevyžaduje rozsáhlou analýzu. Evropané běžně označují jako „peníze“ mušle, jichž domorodci v některých oblastech používají při směně (mj. v Melanésii). Richard Thurnwald nedávno ukázal, že toto *Muschelgeld* neodpovídá tak zcela tomu, co my nazýváme penězi. My v penězích vidíme prostředek (lhostejno, zda kovový či papírový) umožňující směnit cokoliv za cokoliv. Je to univerzální nástroj směny. Melanésané však takový obecný pojem neznají. Jejich představy jsou konkrétnější. Domorodci na Šalomounových ostrovech stejně jako jejich sousedé používají mušlí ke koupi, mušle však mají vždy velmi přesné určení. „Tyto peníze,“ pí-

še Thurnwald, „slouží v podstatě ke dvěma hlavním účelům: 1. k získání ženy (za účelem sňatku) a 2. k získání válečných spojenců a platbě odškodného za mrtvé, ať se stali obětí vraždy či byli zabiti v boji.

Z toho vysvítá, že tyto ‚peníze‘ neslouží účelům hospodářským, ale že plní určité funkce společenské. Význam připisovaný penězům nám rovněž umožňuje pochopit, proč bohatství sestávající z mušlí se musí snažit nahromadit a uchovávat především náčelník. Svůj ‚kapitál‘ schraňuje ve zvláštních chýších [...]; slouží mu například k poskytování půjček jeho lidem, když si chtějí koupit ženu. [...] Jemných mušlí plnicích úlohu peněz se používá také ‚jako ozdoby‘. [...] V Bui-nu vedle tohoto platidla hrají významnou úlohu při vyjadřování hodnoty také náramky. Dovážejí se ze Choiselu. [...] Podobná úloha připadá i vepřům, kteří se uplatňují při rozličných platbách, zejména při četných hostinách, které jsou domorodci povinni uspořádat při různých příležitostech.“

Pokud jde o obchodní transakce v pravém slova smyslu, podle všeho neexistuje žádné platidlo, dokonce ani v podobě mušlí. Probíhá jen směna, v rámci té však existuje specializace, a tím i určitá pravidla. „Zejména při výměně zboží za zboží,“ uvádí Thurnwald, „určité předměty mohou být vyměněny pouze za jiné konkrétní předměty, například kopí za náramek, ovoce za tabák, prase za nože. S oblibou se směňují požitelné předměty, jako taro nebo kokosové ořechy za tabák, nebo zbraně za ozdoby (kopí za náramky či skleněné perly).“⁽³⁾

Odložme nyní Thurnwaldovo poutavé líčení hospodářského života domorodců na Šalomounových ostrovech. Citované úryvky dostatečně jasně ukazují, že náš pojem „peníze“ odpovídá jen velmi přibližně „mušlím jako platidlu“, jichž používají. Jestliže se tedy spokojíme tvrzením, že mají jakési „peníze“, učiníme si o pravém stavu věcí jen mlhavou a nepřesnou představu. Pozorným a podrobným zkoumáním zvláštních účelů, k nimž slouží platidlo v podobě mušlí, však některé instituce poznáme hlouběji a zároveň tak lépe pochopíme myšlení domorodců, kteří nepoužívají obecných abstraktních pojmů, a poněvadž nemají to, co my nazýváme penězi, organizují směnu určitých předmětů za jiné určité předměty.

Podobné kritice bychom mohli podrobit ostatní abstraktní pojmy, jichž pozorovatelé primitivních společenství používali k vyjádření kolektivních představ domorodců a popisu jejich institucí.

Ze samé povahy věci, tj. z hlubokého rozdílu myšlení i jazyků, nutně vyplývá, že většiny dokumentů, jimiž vědci při zkoumání myš-

lení člověka primitivního disponují, lze použít jen s největší obezřetností a teprve poté, co byly jaksepatří kriticky zhodnoceny. První pozorovatelé, ať jsou to osoby duchovní či světské, téměř vždy v dobré víře zkreslují a překrucují pravou podstatu institucí a náboženských představ, o nichž se zmiňují, a to z toho prostého důvodu, že používají jim důvěrně známých pojmů. Jejich následovníci si počínají stejně, musíme jim však přičíst k tíži, že instituce a představy domorodců už byly ovlivněny kontaktem s bělochy a že jejich myšlení i jazyku hrozí rychlejší či pomalejší zánik. Kde jinde však máme hledat nezbytná fakta o jejich myšlení nežli v dílech autorů, kteří domorodce viděli zblízka, žili vedle nich nebo s nimi, byli svědky běhu jejich každodenního života i obřadů spjatých s jejich kultem, pokud ovšem nějaký měli? Jinými doklady věda nedisponuje. Jejich nutná nedokonalost, příliš velké či naopak malé množství informací, které poskytují, by samy o sobě byly dostatečným vysvětlením pomalosti, s níž věda postupuje, i mnohdy problematického charakteru zatím dosažených výsledků.

Tato potíž však není nepřekonatelná. V různé míře se vyskytuje ve všech vědních oborech, které se opírají o osobní svědectví, a dnes už pevně stanovená pravidla kritiky, externí i interní, lze v případě etnografických dokumentů uplatnit stejně účinně jako v případě jiných. Navíc jak analýza myšlení člověka primitivního postupuje a dosahuje výsledků, které můžeme považovat za jisté, badatel disponuje větším množstvím spolehlivějších kritérií k ověřování starších i novějších svědectví a dokáže lépe rozpoznat, co z každého musí odmítnout a co může akceptovat. Koneckonců dostačující poznání základních rysů myšlení člověka primitivního umožňuje hlouběji a pečlivěji zkoumat jeho instituce. Jakmile bude tato první etapa zdolána, možná v těch dalších nebudeme postupovat rychleji, ale aspoň se v nich budeme snáze orientovat.

II

Člověka primitivního stejně jako nás znepokojují příčiny okolního dění. Domorodec je však hledá jinde nežli my. Žije totiž ve světě, kde neustále působí nebo jsou hotovy působit nesčetné a všudypřítomné skryté síly. Jak jsme se dozvěděli v první části této knihy, každá byť jen trochu neobvyklá událost je chápána jako projev jedné či ně-

kolika z nich. Začne snad pršet právě tehdy, když pole naléhavě potřebovala vodu? To proto, že předkové a duchové s oním místem spjatí jsou spokojeni a projevují tak svou dobrou vůli. Když dlouhé sucho spaluje úrodu a zabíjí dobytek, možná bylo porušeno nějaké tabu nebo se cítí uražen kterýsi předek a je třeba si ho usmířit. Podobně žádná činnost, do které se člověk primitivní pustí, neskončí úspěšně bez přispění nadpřirozených sil. Domorodci neodejdou lovit zvěř ani ryby, nezahájí válečné tažení, nezačnou obdělávat pole či stavět dům, jestliže se neobjevila příznivá znamení, nadpřirození ochránci společenské skupiny výslovně nepřislíbili pomoc, zvířata sama neprojevila ochotu dát se ulovit, jestliže příslušné nástroje nebyly posvěceny a nezískaly tak magické vlastnosti, atd. Svět tento a zászvěti zkrátka tvoří jediný celek a dění ve světě našem neustále závisí na silách zászvěti. Proto mají v životě člověka primitivního takový význam sny, znamení, nejrozmanitější metody věštby, oběti, zařikávání, rituály, magie. Odtud také obvyklá lhostejnost k tomu, co nazýváme druhotnými příčinami, a zaměření veškeré pozornosti na příčinu mystickou, považovanou za jedinou skutečně účinnou. Když někdo podlehne nemoci, zemře na hadí uštknutí, je rozdrcen padajícím stromem nebo sežrán tygrem či krokodýlem, jeho smrt podle člověka primitivního nezpůsobila nemoc, had, strom, tygr ani krokodýl. Nepochybně zemřel proto, že ho některý čaroděj „odsoudil“ (*doomed*) a „vydal“. Strom či vraždící zvíře byly pouhými nástroji. Kdyby některý z nich zrovna nebyl po ruce, stejně dobře by posloužil druhý. Byly navzájem zaměnitelné, vše záviselo jen na vůli nadpřirozené síly, která jich použila.

Pro takto zaměřené myšlení neexistují jevy čistě materiální. Žádný problém spojený s přírodními jevy tedy nevnímá jako my. Když chceme takový problém vysvětlit my, hledáme v řadách jednotlivých jevů nezbytné a postačující podmínky. Když se nám je podaří určit, neklademe si další otázky. Poznání příslušné zákonitosti nás uspokojí. Člověk primitivní však zaujme zcela jiný postoj. Dost možná si povšiml všeho, co pravidelně předcházelo jevu, který ho zajímá, a při svém jednání bude co nejpečlivěji přihlížet k výsledkům předchozích pozorování. Skutečnou příčinu však bude vždy hledat ve světě nadpřirozených sil, mimo to, co nazýváme přírodou, ve sféře „metafyziky“ v pravém slova smyslu. Otázky, které si klademe my, ho zkrátka nezajímají, a nám jsou jeho otázky cizí. Proto také když se ptáme, jak vyřeší některý z našich problémů, a toto řešení si představujeme

a vyvozujeme z něho pomyslné závěry, jež zdánlivě vysvětlují některou domorodou instituci, ocitáme se ve slepé uličce.

Například sir James Frazer se domníval, že teorii totemismu může založit na skutečnosti, že člověk primitivní údajně nezná fyziologický proces početí. Vedly se dlouhé diskuse o tom, jak si příslušníci těch nejméně rozvinutých společenství představují reprodukční funkci člověka či jak si vysvětlují těhotenství. Možná však bylo na místě položit si nejprve tuto otázku: Je pro člověka primitivního problém početí natolik závažný, aby debaty o něm měly tak zásadní význam?

Vzhledem k zaměření jeho pozornosti můžeme s jistotou prohlásit, že pokud si početí všímá, pak se nezastaví u jeho fyziologických podmínek. Nezáleží příliš na tom, zdali je zná či zda mu zůstávají víceméně skryty, protože jsou mu lhostejné; skutečnou příčinu hledá jinde, totiž ve světě nadpřirozených sil. Pokud by měl postupovat jinak, musel by daný jev — jako jediný ze všech, s nimiž se v přírodě setkává — vnímat odlišně od jevů ostatních. Bylo by třeba, aby zcela výjimečně zaujal neobvyklý postoj a znenadání se jal pátrat po druhotných příčinách. Tomu však nic nenasvědčuje. Pokud člověk primitivní nikdy nepovažuje za „přirozenou“ smrt, je samozřejmé, že z týchž důvodů pohlíží stejně i na zrození.

Ve skutečnosti člověk primitivní — například v Austrálii — si už před prvním kontaktem s bělochy povšiml některých fyziologických podmínek početí, zejména úlohy pohlavního styku. Avšak i zde platí, že to, co nazýváme druhotnou příčinou, podmínkami nezbytnými a postačujícími, je pro něho něčím zcela podružným — skutečná příčina je mystické povahy. I kdyby zpozoroval, že dítě přichází na svět pouze tehdy, když došlo k oplodnění, nevyvodil by z toho závěr, který nám připadá přirozený. Dál by si myslel, že příčinou ženina těhotenství je skutečnost, že do ní vstoupil nějaký „duch“ — zpravidla duch některého předka, jenž očekává reinkarnaci a nyní se nachází mezi těmi, kdo se mají narodit —, přičemž samozřejmě musíme předpokládat, že dotyčná patří k témuž klanu, podklanu a totemu jako zmíněný duch. U Arandů je obvyklé, že když ženy obávající se otěhotnění musí projít místy, kde se zdržují duchové, kteří jsou jakýmsi „čekateli“ pozemského života, činí tak spěšně a všemožně se snaží zabránit tomu, aby do nich některý duch vstoupil.⁴⁾ Spencer a Gillen však neuvádějí, že se zdržují veškerého pohlavního styku. Ten by totiž měl za následek početí pouze v případě, že by do ženy vstoupil „duch“.

Fox si klade otázku, zdali domorodci na San Cristovalu (Šalomounovy ostrovy) znají fyziologickou příčinu početí. „Dnes pravděpodobně ano,“ zní jeho odpověď. „Když se domorodců zeptáte, proč mají ve zvyku první dítě, které se v manželství narodí, zaživa pohřbít, téměř vždy odpovídají, že otcem dítěte pravděpodobně není manžel, ale někdo jiný. Řada skutečností však naznačuje jinou možnost. Zárodek totiž umisťuje do ženiných útroh *adaro* jménem Hau-di-Ewavi, žijící na jedné hoře na Guadalcanalu (duchové mrtvých po smrti odcházejí do Marau Soundu na Guadalcanalu), nebo Kauraha, hadí duch.“⁵⁾ Obě uvedené hypotézy se navzájem nevylučují. Obyvatelé ostrova San Cristoval se možná od bělochů dozvěděli o úzkém vztahu mezi pohlavním stykem a početím nebo si ho všimli sami – přesto se však domnívají, že skutečná příčina početí může být pouze mystické povahy, že jde o čin ducha, jenž se rozhodne vstoupit do určité ženy.

Ve velmi mnoha primitivních společenstvích, zejména u Bantuů, je neplodnost ženy skutečnou pohromou a dostatečnou příčinou k ukončení manželství. Vzhledem ke známé participaci, o níž jsme se už zmiňovali, muži, jenž má neplodnou ženu, hrozí, že z jeho sadby nic nevzejde, a proto se musí rozvést. Neplodnost je vždy přičítána ženě. Těmto domorodcům však není neznáma fyziologická úloha pohlavního aktu. Protože jej však nepovažují za skutečnou příčinu těhotenství, nedokáží si představit, že když nedojde k početí, mohla by to být vina mužova. Musí za tím být nějaká nadpřirozená příčina, tj. žádný duch-dítě není ochoten podstoupit reinkarnaci tak, že vstoupí do oné ženy. Ta, celá zoufalá ze své neplodnosti, se domnívá, že se uzdraví, jen když bude snažně prosit předky a nadpřirozené síly, aby stáli při ní, a přináší ještě více různých obětí.

Vzhledem k tomuto postoji člověka primitivního jen těžko zjistíme, jaké představy má vlastně určitý kmen v souvislosti s tím, co my nazýváme fyziologickými podmínkami početí. Protože se nespokojuje jejich poznáním a jelikož pro něho nejsou tím nejdůležitějším, je možné, že o nich nemá jasnou představu a sám neví, co si o nich myslí, poněvadž jim nevěnuje dostatečnou pozornost. Některé společenské skupiny nejspíš mají v tomto ohledu propracovanější tradiční názor nežli jejich sousedé, z takového rozdílu však nelze nic vyvozovat. Svědectví evropských pozorovatelů si mohou navzájem odporovat, a přesto být pravdivá.

Z téhož důvodu člověk primitivní, jenž se jak známo často staví lhostejně k rozporům, ochotně připustí, že pohlavní akt je obvyklou

podmínkou početí, a zároveň i to, že k početí dochází bez pohlavního aktu. *Lucina sine concubitu* může být výjimkou, ale nemá v sobě nic mimořádného. Když do ženy například ve spánku vstoupí duch, dotyčná musí počít a narodí se dítě. V různých vyprávěních, legendách či mýtech je takových událostí bezpočet, aniž to člověka primitivního jakkoliv překvapí. Z toho nesmíme vyvozovat, že nezná úlohu pohlavního styku, ale i když ji zná nebo o ní má aspoň jakousi mlhavou představu,⁶⁾ nedomnívá se, že početí skutečně závisí na zmíněném aktu.

III

Tváří v tvář přírodním jevům si tedy člověk primitivní neklade tytéž otázky jako my, pokud si vůbec nějaké klade. „Tyto divoké kmeny,“ píše jistý badatel o Senoích na Sumatře, „mají jen nesmírně malou potřebu kauzality. [...] Reagují pouze na ty nejsilnější a zcela bezprostřední podněty...“⁷⁾ Ona „potřeba kauzality“ zde znamená „zájem vzbuzený“ okolním děním. Tato zdánlivá apatie a intelektuální ochablost byla v těch nejméně rozvinutých společenstvích zaznamenána často, zejména u některých kmenů jihoamerických. Snadno vede k nepřesným závěrům o myšlení člověka primitivního vůbec. Chceme-li se takového omylu vyvarovat, nesmíme v těch nejzaostalejších nebo jen o něco málo vyvinutějších společenstvích hledat jakousi „potřebu kauzality“ srovnatelné s kauzalitou, jak ji chápeme my. Jak vyplývá z analýzy, které jsme v této knize podrobili některá fakta a instituce, člověk primitivní má svou vlastní kauzalitu, jež pozorovatelům příliš ukvapeným nebo předpojatým snadno unikne. Jeho myšlení má povahu především mystickou a předlogickou a zaměřuje se na jiné předměty a jinak nežli my. Stačí, když si povšimneme, jakou důležitost přičítá věštbám a magii. Máme-li sledovat jeho počínání a dobírat se zásad, jimiž se řídí, musíme násilím potlačit své vlastní myšlenkové návyky a přizpůsobit se návykům jeho. To předpokládá téměř nadlidské úsilí, jinak se totiž může stát, že myšlení člověka primitivního neporozumíme.

Kromě téměř nepřekonatelného nutkání, jež nás proti naší vůli vede k tomu, abychom jeho myšlení chápali v souladu s naším vlastním, nám charakteristické rysy tohoto myšlení zastírá další skutečnost. Chtějí-li domorodci v praktickém životě přežít, musí sledovat

cíle, které snadno chápeme, a když jich chtějí dosáhnout, počínají si skoro stejně, jako bychom to dělali na jejich místě my. Z toho, že za těchto okolností jednají jako my, jsme v pokušení hned a bez dalších informací usuzovat, že jejich myšlenkové pochody se v podstatě podobají našim. Pouze bedlivější pozorování a analýza nám umožní povšimnout si rozdílů.

Ve své knize *Mentální funkce v primitivních společnostech* jsme se pokusili ukázat, jak se člověk primitivní, když to jeho činnost vyžaduje, dokáže vyvarovat rozporů, k nimž se mnohdy staví lhostejně.⁸⁾ Podobně když si chtějí obstarat nepostradatelné předměty, jako například potravu či některý nástroj, dokáží domorodci využívat kauzálních spojení, kterým jindy nevěnují zjevnou pozornost. Neexistuje společnost tak zaostalá, abychom v ní nenašli nějaký vynález, řemeslný či umělecký postup nebo výrobek, který by si nezasloužil náš obdiv: pirogy, hrncířské výrobky, košíky, tkaniny, ozdoby atd. Tíží skoro úplně nazí lidé, napohled zcela zaostalí, dosahují při výrobě určitého předmětu překvapivě dokonalých a přesných výsledků. Austrálec dokáže vyřezat bumerang. Kresby Sanů (Křováků) a Papuánců prozrazují skutečné umělce. Melanésané umějí své pasti na ryby umístit s překvapivým důmyslem atd.

Probíhající výzkum domorodých technik nám nepochybně značně pomůže poznat jednotlivá stadia vývoje myšlení člověka primitivního. Přestože mechanismus invence, málo známý ve společnostech našich, je ještě nejasnější ve společenstvích primitivních, už nyní můžeme vyslovit obecně platný postřeh. Výjimečná hodnota některých výrobků či výrobních postupů domorodců, které se tak pronikavě liší od ostatních, nedokonalých a primitivních prvků jejich kultury, není výsledkem přemýšlení či úvah. Kdyby tomu tak bylo, nesetkávali bychom se s tak nesmírnými rozdíly, a onen univerzální nástroj, jímž myšlení je, by jim nejednou prokázal stejnou službu. Jejich ruku vedla jakási intuice, která vycházela z bedlivého pozorování předmětů, jež pro ně měly mimořádný význam. To k dosažení překvapivých výsledků stačí. Citlivé sladění řady prostředků potřebných k dosažení zamýšleného cíle nepředpokládá nutně systematickou rozumovou činnost ani vzdělání umožňující analýzu, zobecňování a schopnost přizpůsobovat se nepředvídaným okolnostem. K tomu postačí praktická obratnost, vytvářená, rozvíjená a uchovávaná cvikem, srovnatelná s obratností hráče kulečníku, jenž bez sebemenších znalostí geometrie či mechaniky nebo potřeby uvažovat se naučil pouhou in-

tuicí rychle a přesně odhadovat pohyb, jenž je třeba provést, nacházejí-li se koule v určitém postavení.

Podobně bychom se mohli zmínit o bystrosti a důvtipu, jež mnozí domorodci v různých situacích projevují. Například můžeme-li věřit von Martiovi, příslušníci těch nejzaostalejších indiánských kmenů v Brazílii dokáží rozlišovat všechny druhy, ba i odrůdy palem a pro každou z nich mají název. Někteří Australci poznají stopu nohy každého příslušníka své skupiny atd. V oblasti duchovní bývá často chválena přirozená výmluvnost domorodců patřících k mnoha různým společenstvím, bohatá škála argumentů užívaných při vyjednávání a obratnost, s níž během sporů útočí nebo se hájí. Jejich příběhy i přísloví jsou často dokladem bystrých a zlomyslných postřehů a jejich báje zas svědčí o bohaté, někdy až básnické představivosti. O tom všem se velmi často zmiňovali Evropané, kteří zajisté nebyli předpojatí ve prospěch „divochů“.

Když u nich někdy pozorujeme stejné, ba někdy rozvinutější sklonky k pozorování výrazu lidské tváře či k pěstování morálky a psychologie (to vše arci v praktickém slova smyslu), jaké máme i my, stěží uvěříme, že z jiných hledisek by pro nás mohli být téměř neřešitelnými záhadami a že naše a jejich myšlení dělí hluboké rozdíly. Povšimněme si však, že jejich myšlení se podobá našemu pouze tehdy, když se u domorodců stejně jako u nás uplatňuje bezprostřední intuice, okamžité pochopení, rychlá, téměř okamžitá interpretace vnímané skutečnosti, například když je třeba vyčíst z něčí tváře pocity, které si dotyčná osoba možná ani sama nepřiznává, najít slova, jež rozechvějí skrytou strunu, na kterou chceme zahrát, pochopit směšnost určitého jednání nebo situace atd. Za takových okolností se řídí jakýmsi „čichem“ či taktem. Ten se rozvíjí a tříbí zkušeností; může se stát zcela spolehlivým, s intelektuálními úkony v pravém slova smyslu však nemá nic společného. Jakmile vstupuje do hry intelekt, rozdíly mezi oběma způsoby myšlení rázem vyniknou, a to tak nápadně, že jsme až v pokušení jejich význam přehánět. Zcela zmatený evropský pozorovatel, jenž ještě včera považoval za možné, že inteligence člověka primitivního dosahuje úrovně inteligence jeho, jej dnes označí za neuvěřitelně hloupého, když zjistí, že není schopen ani té nejjednodušší úvahy.

Rozluštění hádanky spočívá v mystické a předlogické povaze myšlení člověka primitivního. Tváří v tvář kolektivním představám, ve kterých se toto myšlení projevuje, jejich předem daným vazbám i in-

stitucím, v nichž se zpředměťují, je naše pojmové, logické myšlení nejisté, jako by se ocitlo před cizí, ba nepřátelskou strukturou. Svět, v němž se člověk primitivní pohybuje, se se světem naším ve skutečnosti shoduje jen částečně. Síť druhotných příčin, která se podle nás rozprostírá donekonečna, v jeho světě zůstává v ústraní a nepovšimnuta, zatímco skryté síly, mystické vlivy a nejrůznější participace se tu mísí s bezprostředními vjemy a vytvářejí tak celek, v němž skutečný svět a zásvětí splývají. V tomto smyslu je svět domorodců složitější nežli náš. Na druhé straně je však konečný a uzavřený. V představách příslušníků většiny primitivních etnik nebeská klenba spočívá na plochem povrchu země či oceánu. Svět tak končí kruhem obzoru. Prostor je zde spíše vnímán nežli chápán, světové strany se vyznačují četnými vlastnostmi a jednotlivé úseky prostoru, jak už víme, sdílejí vlastnosti všeho, co je obvykle vyplňuje. Představa času má převážně kvalitativní povahu a je spíše mlhavá: téměř všechny domorodé jazyky jsou nesmírně chudé na prostředky sloužící k vyjadřování vztahů časových, zato však mají nespočetné možnosti jak vyjádřit vztahy prostorové. Děj, jenž má teprve proběhnout v budoucnosti, pokud je považován za jistý a vyvolává silnou citovou odezvu, je mnohdy vnímán jako už přítomný.

V tomto uzavřeném světě, jenž má svůj vlastní prostor, kauzalitu a čas, poněkud odlišné od našich, se jednotlivá společenství cítí těsně spjata s ostatními bytostmi nebo skupinami bytostí, viditelných či neviditelných, jež v tomto světě sídlí s nimi. Každá společenská skupina podle toho, zdali kočuje nebo žije usedle, obývá větší či menší území, jehož hranice jsou zpravidla pro ni i pro její sousedy jasně vymezeny. Není pouze jeho pánem s výlučným právem např. lovu či sběru plodů. Půda dané skupině „patří“ v mystickém slova smyslu: živí i mrtví příslušníci skupiny jsou spjata mystickým poutem s nejrůznějšími skrytými silami, které zde sídlí, skupině dovolují, aby tu žila, a nikoho jiného by na této půdě nesnesly. Vše, co bylo v neustálém bezprostředním styku s člověkem — jeho oděv či ozdoby, zbraně, dobytek — je z důvodu vzájemného těsného spojení (participace) oním člověkem samým, a proto když dotyčný zemře, nemůže to patřit nikomu jinému a provází ho to i v jeho novém postavení; právě tak i ta část země, kde určitá skupina lidí žije, je onou skupinou — ta by totiž nemohla žít jinde, kdežto kterékoliv jiné skupině, jež by se daného území chtěla zmocnit nebo se na něm usadit, by se vystavovala nesmírnému nebezpečí. Proto také mezi sousedními kmeny do-

cháží ke střetům a válkám v souvislosti s vpády, nájezdy a narušeními území toho druhého, nikoliv však s dobytvačnými výboji v pravém slova smyslu. Jestliže některá skupina zničí nepřítele, jeho zemi nezabere. K čemu také, když se tam nevyhnutelně setká s hrozivými projevy nepřátelství ze strany nejrůznějších „duchů“ a rozličných zvířat a rostlin vládnoucích této zemi, jež by nepochybně poražené pomstily? Vítězná skupina by tam nemohla žít a zcela jistě by na novém území zemřela. V těchto vztazích bytostné lokální participace spojujících lidskou skupinu či její část s některým živočišným druhem bychom možná měli hledat jeden z hlavních kořenů toho, co nazýváme totemickým příbuzenstvím.

V této spleti mystických participací a exkluzí se jedincovy představy o sobě samém, živém či mrtvém, a skupině, k níž „patří“, jen vzdáleně podobají ideám nebo koncepcím. Domorodec je spíše vnímá a prožívá, než aby se jimi zabýval v myšlenkách. Jejich obsah ani spojení mezi nimi nejsou důsledně zkoumány z hlediska zásady sporu. Proto také individuální já, společenská skupina ani okolní svět, viditelný i neviditelný, nemají v kolektivních představách pevně danou podobu, jak by se snad zdálo, když se je pokoušíme uchopit naším pojmovým myšlením. To je vzdor vši obezřetnosti nutně připodobňuje svým obvyklým „předmětům“ a tak je zbavuje všeho, co je v nich bezprostředně konkrétní, emotivní, vitální. A právě proto je pochopení institucí, jež jsou výrazem myšlení primitivních společenství — myšlení spíše mystického nežli logického —, tak obtížné a téměř vždy nejisté.

Poznámky ke kapitole 14

- 1) *Annual Report, Papua*, 1911, s. 128.
- 2) H. P. STEENSBY, *Contributions to the Ethnology and Anthropology of the Polar Eskimos*, *Meddelelser om Groenland*, XXXIV (1910), p. 374—375.
- 3) R. THURNWALD, *Forschungen auf dem Bismarck-Archipel und den Salomo Inseln*, III, s. 38—40.
- 4) SPENCER, GILLEN, *The native tribes of Central Australia*, s. 125.
- 5) C. E. FOX, *Social organisation in San Cristoval*, *J. A. I.*, XLIX (1919), s. 119.
- 6) Zandové na horním Kongu „mají o početí velmi podivné představy, tj. alespoň pro Evropana. Domnívají se, že jednotlivé části plodu nejsou do ženinych útrob vloženy najednou, ale v důsledku několika po sobě následujících oplodnění va-

ječníků, vyžadujících několik dnů.“ (HAROLD REYNOLDS, *Notes on the Azande tribe of the Congo*, Journal of the African Society, XI, 1904, s. 239.) S touž představou se setkáváme u Papuánců, jimiž se zabýval Landtman: „Když si přejí mít dítě, manžel musí s manželkou pravidelně obcovat, dokud dítě není celé.“ (*The folk tales of the Kiwai Papuans*, Acta societatis scientiarum fennicae, XLVII, s. 460, poznámka.)

7) MOSZKOWSKI, *Auf neuen Wegen durch Sumatra*, s. 90.

8) LÉVY-BRUHL, *Les Fonctions mentales dans les sociétés inférieures*, s. 79.